

HENRYK BARTOSZEWICZ

ROLA AMBASADORA HENRYKA RAABEGO W REALIZACJI POLSKO-SOWIECKIEJ UMOWY REPATRIACYJNEJ

Podpisana 6 lipca 1945 r. polsko-sowiecka umowa repatriacyjna, pomimo długotrwałych negocjacji poprzedzających jej zawarcie, nie rozstrzygnęła wielu problemów związanych z repatriacją ludności polskiej i obywateli polskich przebywających wówczas na terytorium Związku Sowieckiego. Prawo opcji w rzeczywistości otrzymały tylko osoby narodowości polskiej i żydowskiej posiadające obywatelstwo polskie przed 17 września 1939 r. oraz obywatele sowieccy narodowości polskiej, którzy uzyskali prawo do zmiany obywatelstwa na mocy dekretów Rady Najwyższej ZSSR z 22 czerwca i 14 lipca 1944 r.¹ Ponadto artykuł V umowy podkreślał dobrowolność repatriacji.

Zgodnie z artykułem I protokołu załączonego do umowy z 6 lipca 1945 r. utrzymano w mocy postanowienia umów zawartych 9 września 1944 r. przez PKWN z władzami sowieckimi Ukrainy i Białorusi oraz 22 września 1944 r. z władzami sowieckimi Litwy dotyczące przesiedlenia Polaków z terenów wschodnich Rzeczypospolitej, anektowanych przez ZSSR po agresji na Polskę 17 września 1939 r.² Umowa nie rozwiązała natomiast problemu repatriacji Polaków zamieszkujących w Łotwie, Estonii i Besarabii przed czerwcem-lipcem 1940 r.

Jednocześnie niektóre postanowienia umowy mogły skomplikować proces repatriacji ludności polskiej. Dotyczyło to przede wszystkim kwestii opcji. Strona polska uważała, że obowiązek opcji przewidziany w artykule VI umowy nie odnosi się do obywateli polskich narodowości polskiej i żydowskiej, którzy w czasie wojny otrzymali paszporty sowieckie, jeśli w chwili podpisania porozumienia przebywali poza granicami ZSSR. Strona sowiecka natomiast zgodnie z stwierdzeniem zawartym w artykule i mówiącym, że „osoby mające prawo zmiany obywatelstwa zgodnie z artykułem I, znajdujące się w chwili podpisania umowy na terytorium Polski, albo na terytorium innych państw, mogą zwrócić się w terminie do 1 listopada 1945 r. z podaniem o zmianę obywatelstwa ZSRR do Komisji Rady Najwyższej ZSRR do spraw przyjęcia i zmiany obywatelstwa ZSRR przez ambasady i konsulaty ZSRR stosownie do ich pobytu”, domagała się powrotu do Związku Sowieckiego osób nie mogących udokumentować swej narodowości polskiej³. Procedura opcji była nielogiczna i stwarzała niebezpieczeństwo wyłonienia się szeregu trudności i nieporozumień w trakcie jej realizacji.

¹ Władze sowieckie uważały obywateli polskich zamieszkałych na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, włączonych po 17 września 1939 r. w granice ZSSR, za obywateli sowieckich. Częściowym odstępstwem od tego stanowiska był dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSSR z 22 czerwca 1944 r. Na mocy tego dekretu obywatele sowieccy narodowości polskiej, biorący aktywny udział w walce o wyzwolenie Polski spod okupacji niemieckiej, uzyskali prawo do zmiany obywatelstwa sowieckiego na polskie (dokument dotyczył tylko osób zamieszkujących ziemie wschodnie Rzeczypospolitej włączone w granice republik sowieckich Ukrainy i Białorusi). Natomiast uzupełnieniem tej decyzji był dekret Prezydium RN ZSSR z 14 lipca 1944 r. dotyczący obywateli sowieckich narodowości polskiej, zamieszkujących terytorium włączone w granice republiki sowieckiej Litwy. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich (DMHSPR), t. VIII, Warszawa 1974, s. 118–119, 131, 500–502.

² Ibidem, s. 502–504.

³ K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne)*, Wrocław 1974, s. 99–100.

Wykonanie umowy repatriacyjnej powierzono Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej. Komisja miała składać się z 6 członków wyznaczonych przez rządy Polski i ZSSR, po 3 członków z każdej strony. Zadanie postawione przed Komisją było bardzo trudne, spotęgowane brakiem w tekście umowy precyzyjnych sformułowań dotyczących ustalania narodowości i procedury opcji. W chwili podpisania umowy nie rozwiązany pozostał problem ponad 100 000 Polaków przebywających w ZSSR, którzy nie posiadali żadnych dowodów przynależności do narodowości polskiej⁴.

Postanowienia umowy repatriacyjnej były zdecydowanie niekorzystne dla strony polskiej. Taki stan rzeczy spowodowany był dążeniem władz sowieckich do maksymalnego ograniczenia zasięgu repatriacji Polaków z ZSSR. Świadczył o tym przebieg, trwających od połowy 1944 r., negocjacji polsko–sowieckich na temat uregulowań prawnych repatriacji. Początkowo władze ZSSR za obowiązujące uważały dekry Rady Najwyższej z 29 listopada 1939 r. i 7 września 1940 r. nadające wszystkim obywatelom polskim na anektowanych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej obywatelstwo sowieckie. Stanowisko sowieckie w tej kwestii stopniowo ulegało pewnemu złagodzeniu. W listopadzie 1944 r. zastępca komisarza ludowego spraw zagranicznych ZSSR Andriej Wyszyński poinformował przedstawiciela PKWN w Moskwie Stefana Jędrychowskiego, że rząd sowiecki wyraził zgodę na składanie podań o opcję. Wyszyński zapewniał, iż wszyscy, którzy złożą odpowiednią dokumentację będą traktowani jako obywatele polscy⁵. Jednakże kwestia zakresu opcji pozostała punktem spornym do czasu zakończenia negocjacji⁶. Problemu tego nie rozstrzygały w pełni także postanowienia umowy z 6 lipca 1945 r.

Podczas czterech pierwszych posiedzeń Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji (21 lipca — 30 sierpnia 1945 r.) ujawniły się kwestie, które pominięto, bądź które zostały sformułowane nieprecyzyjnie w umowie repatriacyjnej. Najpoważniejszymi były opcja i repatriacja tych grup Polaków, którzy nie zostali objęci umową. Strona sowiecka opracowała ankietę opcyjną oraz wydała instrukcję o charakterze wewnątrzurzędowym, przewidującą szereg formalności niezbędnych do uzyskania zwolnienia z obywatelstwa sowieckiego. Instrukcja przewidywała między innymi konieczność udowodnienia dokumentami obywatelstwa polskiego do września 1939 r.⁷ Strona polska po zapoznaniu się z tekstem ankiety i instrukcji, przedłożyła delegacji sowieckiej swoje uwagi. Wychodząc z założenia, że większość wychodźstwa polskiego w ZSSR (70–80%) nie miała wymaganych dokumentów, delegacja polska wysunęła propozycję przesłuchania w takich przypadkach optantów przez miejscowe władze administracyjne z udziałem przedstawicieli Związku Patriotów Polskich, względnie wydanie przez ZPP odpowiednich zaświadczeń. Przewodniczący delegacji polskiej w Komisji Mieszanej Henryk Wolpe zaproponował ponadto, aby obie strony wyznały swoich pełnomocników w terenie, których zadaniem byłoby wyjaśnianie osobom ubiegającym się o wyjazd, trybu opcji oraz współdziałania z akcją opcyjną⁸.

Propozycje strony polskiej nie zostały przyjęte. Przewodniczący delegacji sowieckiej w Komisji Mieszanej M. A. Aleksandrow odrzucił wniosek o natychmiastowe wyznaczenie pełnomocników stron w terenie. Delegacja sowiecka uważała, że pełnomocnicy zostali powołani do spraw repatriacji a nie opcji i powinni przystąpić do pracy po zakończeniu akcji

⁴ Sprawozdanie ambasadora polskiego w Moskwie H. Raabego, 30 IX 1945, Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ) zespół (z) 6, t. 447, k. 1–8.

⁵ K. Kersten, *op. cit.*, s. 96.

⁶ *Ibidem*, s. 97; DMHSPR, t. VIII, s. 133–134.

⁷ Sprawozdanie przewodniczącego delegacji polskiej w Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji H. Wolpego, 30 VIII 1945, AMSZ, z. 6, t. 461, k. 55–56.

⁸ *Ibidem*.

opcyjnej. Nie przyjęła także postulatów odnośnie przesłuchań optantów nie posiadających dokumentów, przez władze sowieckie z udziałem przedstawicieli ZPP. Na jednym z posiedzeń Komisji Aleksandrow oświadczył, że sprawa opcji jest wewnętrzną sprawą ZSSR i zostanie rozstrzygnięta przez władze sowieckie we własnym zakresie. Strona sowiecka udzieliła jedynie zapewnienia ustnego, że jeśli władze ZSSR będą wiedziały o obywatelstwie polskim danej osoby i potwierdzi to grupa polska, to podania będą przyjmowane i w przypadku nie posiadania dokumentów. Nie wyrażono jednak zgody na włączenie punktu tej treści do instrukcji motywując to względami prawnymi⁹.

Delegacja polska o problemach, jakie wyłoniły się w trakcie pierwszych posiedzeń Komisji, poinformowała chargé d'affaires w Moskwie Władysława Matwina oraz ministra spraw zagranicznych Wincentego Rzymowskiego i jego zastępcę Zygmunta Modzelewskiego. Wolpe uważał w tym stanie rzeczy interwencję MSZ i ambasady polskiej nie tylko za konieczną, ale i pilną¹⁰.

W tym samym dniu, 30 sierpnia 1945 r., w którym Wolpe złożył w ambasadzie polskiej sprawozdanie z działalności delegacji polskiej w Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji, kierownictwo polskiej placówki dyplomatycznej w Moskwie objął oficjalnie nowo mianowany ambasador prof. Henryk Wacław Raabe. Analogicznie, jak większość mianowanych wówczas przez nowo utworzony Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej (TRZJN) ambasadorów, Raabe nie posiadał przygotowania zawodowego do pracy w dyplomacji. Henryk W. Raabe (1882–1951) z wykształcenia był biologiem, specjalizującym się w zakresie zoologii. W 1915 r. uzyskał tytuł doktora. W latach 1919–1939 pracował w Warszawie jako nauczyciel szkół średnich. Jednocześnie w latach 1921–1925 był pracownikiem naukowym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W dniu 24 października 1944 r. PKWN mianował Raabego pierwszym rektorem utworzonego w Lublinie Uniwersytetu Marii Curie–Skłodowskiej. Działalność polityczną Raabe rozpoczął w 1903 r. w SDKPiL. Od 1928 r. był członkiem PPS. W okresie wojny związał się z grupą prokomunistyczną PPS Edwarda Osóbki–Morawskiego. W latach 1944–1947 był członkiem CKW PPS (grupy Morawskiego)¹¹.

Decyzja o mianowaniu H. Raabego ambasadorem w Moskwie zapadła na posiedzeniu rządu w dniu 18 lipca 1945 r.¹² Nominacja ta była wynikiem ustaleń koalicyjnych, jakie były możliwe w pierwszym okresie istnienia TRZJN. 3 sierpnia warszawskie MSZ poinformowało stronę sowiecką o zamiarze TRZJN desygnowania H. Raabego na stanowisko ambasadora polskiego przy rządzie ZSSR i zwróciło się o agrément dla niego¹³. W trzy dni później, 6 sierpnia, nowo mianowany ambasador udał się do Moskwy w składzie delegacji polskiej na rozmowy w sprawie zawarcia polsko–sowieckiej umowy granicznej¹⁴. Raabe na stanowisku ambasadora w stolicy ZSSR zastąpił komunistę Zygmunta Modzelewskiego, któremu w tym czasie powierzono stanowisko wiceministra spraw zagranicznych w TRZJN.

Obejmując kierownictwo polskiej placówki dyplomatycznej w Moskwie H. Raabe stanął przed zadaniem arcytrudnym — aktywnego uczestnictwa w pracach związanych z repatriacją Polaków ze Związku Sowieckiego. Również on sam realizację umowy z 6 lipca 1945 r. uznał za sprawę priorytetową¹⁵. W dniu 6 września ambasador H. Raabe w towarzystwie radcy

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Polski Słownik Biograficzny (PSB), t. 29, s. 553–555.

¹² Protokół posiedzenia Rady Ministrów TRZJN, 18 VII 1945, Archiwum Prywatne Edwarda Osóbki–Morawskiego (APEOM), Protokoły posiedzeń rządu (odpisy).

¹³ Nota TRZJN do rządu ZSSR, 3 VIII 1945, AMSZ, z. 6, t. 446. npag.

¹⁴ Pismo MSZ TRZJN do ambasady polskiej w Moskwie, 6 VIII 1945, AMSZ, z. 6, t. 441, k. 5.

¹⁵ Dziennik Polityczny Edwarda Osóbki–Morawskiego (DPEOM), maszynopis, s. 216. APEOM.

Matwina złożył pierwszą wizytę komisarzowi ludowemu spraw zagranicznych ZSSR Wia-czesławowi M. Mołotowowi. Wśród tematów rozmowy wiodącą była kwestia powrotu do kraju Polaków znajdujących się na terytorium państwa sowieckiego. W tej sprawie dyplomata polski przeprowadził rozmowy z zastępcą komisarza ludowego spraw zagranicznych Wyszyńskim w dniu 14 września i naczelnikiem Wydziału IV Europejskiego Ludowego Komisarjatu Spraw Zagranicznych ZSSR Pawłowem w dniu 19 września 1945 r.¹⁶

Ambasador Raabe, podczas rozmów z przedstawicielami władz sowieckich poruszył wszystkie problemy związane z repatriacją Polaków z ZSSR:

— powolny tok prac przygotowawczych do repatriacji obywateli polskich objętych umową z 6 lipca 1945 r.,

— problem ponad 100 tys. Polaków przebywających w ZSSR, objętych umową, którzy nie mieli dokumentów stwierdzających obywatelstwo polskie;

— przedłużenie terminów repatriacji obywateli polskich z terytorium Ukrainy, Białorusi i Litwy;

— problem zorganizowania repatriacji ludności polskiej przebywającej na terenie Łotwy, Estonii i Besarabii;

— sprawę Polaków aresztowanych przez sowieckie służby bezpieczeństwa pod zarzutem działania na szkodę frontu na jego zapleczu¹⁷.

Mołotow, Wyszyński i Pawłow w sprawach zasadniczych zajmowali stanowisko nie-przychylnie propozycjom polskim, udzielając w wielu sprawach odpowiedzi niezgodnych z prawdą, bądź wymijających. Ich zdaniem opóźnienia w realizacji umowy repatriacyjnej były skutkiem wadliwej pracy czynników wykonawczych. Zastępca komisarza ludowego spraw zagranicznych oświadczył, że strona sowiecka opowiada się za rozwiązaniem problemu powrotu do kraju Polaków, którzy nie posiadają dowodów tożsamości. Jednakże odrzucił propozycję Raabego ustalania obywatelstwa na podstawie zeznań świadków. Uznał natomiast za możliwe indywidualne przesłuchania przez sowieckie władze administracyjne z udziałem przedstawiciela ZPP. Nie udzielił jednak ostatecznej odpowiedzi. Ambasadorowi polskiemu udało się jedynie przekonać Wyszyńskiego, że strona sowiecka powinna spowodować przyspieszenie repatriacji Polaków z terenów północnosyberyjskich w związku z trudnościami transportowymi, jakie mogła spowodować nadchodząca zima¹⁸.

Raabemu nie udało się także przekonać Mołotowa do słuszności propozycji polskich. Sowiecki komisarz spraw zagranicznych czynił wszystko, aby zniechęcić stronę polską do działań na rzecz powrotu do kraju jak największej liczby Polaków przebywających na terytorium ZSSR. Oświadczył Raabemu, że przedłużenie terminów repatriacji ludności polskiej z Ukrainy, Białorusi i Litwy powinno zostać rozstrzygnięte poprzez zawarcie dodatkowych porozumień między rządem polskim a władzami trzech republik sowieckich. Natomiast repatriacja Polaków z Łotwy, Estonii i Besarabii może jedynie zostać przeprowadzona w wyniku podpisania analogicznych umów do tych, jakie PKWN zawarł z sowieckimi władzami republikańskimi Ukrainy, Białorusi i Litwy. W praktyce stanowisko Mołotowa oznaczało znaczne opóźnienie realizacji propozycji polskich, bądź nawet ich odrzucenie. W sprawie polskich obywateli aresztowanych na ziemiach Rzeczypospolitej i wywiezionych do ZSSR w latach 1944–1945 Mołotow w zasadzie zaakceptował propozycję ambasadora polskiego. Uzgodniono, że ambasada polska w Moskwie złoży odpowiednie spisy osób aresztowanych i wywiezionych w Ludowym Komisarjacie Spraw Zagranicznych ZSSR. Zwalnianie i repa-

¹⁶ Sprawozdanie ambasadora polskiego w Moskwie H. Raabego, 30 IX 1945. AMSZ, op. cit.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

triacja aresztowanych miały odbywać się w drodze indywidualnych interwencji¹⁹. Taka procedura oznaczała ograniczenia ilościowe zwalnianych osób oraz wydłużenie w czasie całej operacji. Propozycja strony polskiej w tej kwestii była taka a nie inna najprawdopodobniej dlatego, że TRzJN uznał za niemożliwe wyrażenie przez władze ZSSR zgody na zwolnienie i repatriację wszystkich Polaków aresztowanych przez sowieckie służby bezpieczeństwa w latach 1944–1945.

MSZ i ambasada polska w Moskwie nie rezygnowały jednak z działań zmierzających do objęcia repatriacją jak największej liczby Polaków przebywających w ZSSR. W zakresie realizacji umowy z 6 lipca 1945 r. najważniejszą była kwestia opcji, jej zasięg i procedura. W dniu 30 września 1945 r. MSZ skierowało do ambasady sowieckiej w Warszawie notę w sprawie wydanej przez rząd ZSSR instrukcji dla swoich przedstawicielstw dyplomatycznych i konsularnych w sprawie repatriacji obywateli sowieckich, dotyczącej również obywateli polskich z ziem wschodnich Rzeczypospolitej anektowanych przez Związek Sowiecki po 17 września 1939 r. Instrukcja ta przewidywała, że obywatele polscy z terenów włączonych do ZSSR winni repatriować się na terytorium tego kraju, a po czym dopiero będzie przysługiwało im prawo wyboru miejsca zamieszkania, przewidziane polsko–sowiecką umową repatriacyjną. Nota polska zwracała uwagę na merytoryczną niecelowość proponowanej procedury i jej szkodliwość dla procesu repatriacji Polaków z innych krajów. Instrukcja ta ogłoszona w prasie zagranicznej rodziła obawy Polaków przed powrotem do kraju. Obawiano się, że nawet ci spośród obywateli polskich i żydowskich, którzy przed wojną zamieszkiwali ziemie wschodnie Rzeczypospolitej wrócą do Polski to i tak zostaną wywiezieni do ZSSR. Rząd polski uznał „za nieodzowne i konieczne” wydanie przez władze sowieckie nowej instrukcji i opublikowanie jej w prasie zagranicznej zawierającej wezwanie jedynie do obywateli narodowości ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej, pochodzących z ziem wschodnich Rzeczypospolitej, a nie dotyczącej obywateli narodowości polskiej i żydowskiej²⁰.

Ciągiem dalszym tej sprawy była nota polskiego MSZ przekazana ambasadzie sowieckiej w Warszawie 8 października. Nota zawierała propozycję zmiany treści artykułu VI umowy z 6 lipca 1945 r. W nowym brzmieniu artykuł ten przewidywałby, że: „Osoby narodowości polskiej i żydowskiej, mające prawo zmiany obywatelstwa radzieckiego, zgodnie z Artykułem I, znajdujące się w chwili podpisywania umowy na terytorium Polski i innych państw, a pragnące utrzymać obywatelstwo ZSRR winny w terminie do 31 grudnia 1945 r. zwrócić się z podaniem do Komisji Rady Najwyższej ZSRR do spraw przyjęcia i zmiany obywatelstwa ZSRR przez Ambasady i Konsulaty ZSRR, stosownie do miejsca ich pobytu. Po upływie tego terminu, osoby wymienione, które nie wystosowały takiego podania uzyskują obywatelstwo polskie.”²¹ Według poprzedniego brzmienia artykuł ten przewidywał, że osoby te miały zwracać się do przedstawicielstw dyplomatycznych i konsularnych ZSSR w celu zwolnienia z obywatelstwa sowieckiego i uznania ich obywatelstwa polskiego.

Ponieważ wcześniejsze interwencje strony polskiej w sprawie wykonania umowy z 6 lipca 1945 r. nie spotykały się z odpowiedzią władz sowieckich, 16 października 1945 r. MSZ TRzJN przysłało ambasadorowi polskiemu w Moskwie szczegółową instrukcję zawierającą zestaw problemów dotyczących repatriacji Polaków, wymagających rozstrzygnięć w drodze negocjacji z przedstawicielami Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych. Na pierwszym miejscu w instrukcji znalazła się kwestia opcji. MSZ zalecało Raabemu forsowanie w rozmowach z władzami ZSSR propozycji udziału przedstawicieli ZPP w procesie opcji oraz pre-

¹⁹ Pismo MSZ TRzJN do ambasadora polskiego w Moskwie, 16 X 1945, AMSZ, z. 6, t. 452, k. 6–7.

²⁰ Nota MSZ TRzJN do ambasady ZSSR w Warszawie, 30 IX 1945, AMSZ, z. 6, t. 463, k. 1–3.

²¹ Nota MSZ TRzJN do ambasady ZSSR w Warszawie, 8 X 1945, AMSZ, z. 6, t. 461, k. 29–30

dłużenie terminu opcji do 30 maja 1946 r. Ponadto postulowano ambasadorowi polskiemu podjęcie rozmów zmierzających do uwolnienia i powrotu do kraju Polaków, głównie żołnierzy AK, wywiezionych bez zasądzenia na terytorium ZSSR. Zalecono powołanie się na porozumienie z władzami sowieckimi Ukrainy, które zobowiązały się wezwać oddziały AK na swym terenie do ujawnienia się w terminie do 1 listopada 1945 r., zapewniając im powrót do Polski. W sprawie Polaków wywiezionych w latach 1944–1945 na terytorium ZSSR i zasądzonych Raabe miał zaproponować stronie sowieckiej przekazanie ich polskim służbom penitencjarnym. W punkcie czwartym instrukcji zawarto kwestię ubiegania się o zwolnienie z więzień sowieckich pracowników Delegatury ambasady RP w ZSSR w latach 1941–1943. Jednakże znalazło się tam wyjątkowo perfidne stwierdzenie mówiące o oddzieleniu „prawdziwych winowajców” od „przypadkowych współpracowników”. Oznaczało to, że TRzJN zamierzał zabiegać o uwolnienie i repatriację tych drugich. Ostatnią była sprawa repatriacji Polaków z Łotwy, Estonii i Besarabii. Informowano Raabego o przekazaniu ambasadzie w Warszawie noty w tej sprawie²².

Wspomniana w punkcie piątym instrukcji nota została przesłana do ambasady sowieckiej dopiero dzień później, 17 października 1945 r. Nawiązywała ona w swej treści do rozmowy, jaką w dniu 6 października 1945 r. ambasador Raabe przeprowadził z Mołotowem. Podczas tej rozmowy Mołotow ustosunkował się pozytywnie do możliwości zawarcia umów repatriacyjnych przez Polskę z sowieckimi władzami republikańskimi Łotwy, Estonii i Mołdawii w sprawie repatriacji Polaków, obywateli sowieckich, zamieszkujących przed wrześniem 1939 r. na terenie Łotwy, Estonii i Besarabii. W związku z tym TRzJN zwracał się do ambasady sowieckiej w Warszawie z prośbą o przekazanie władzom republik sowieckich Łotwy, Estonii i Mołdawii propozycji strony polskiej, wyznaczenia miejsca i terminu spotkania delegacji w celu negocjowania i zawarcia umów repatriacyjnych podobnych do tych, jakie PKWN podpisał z władzami Białorusi, Ukrainy i Litwy we wrześniu 1944 r.²³ Nota ta pozostała bez odpowiedzi, a umowy o podpisaniu których zabiegał TRzJN nie zostały zawarte.

Natomiast interwencje MSZ i ambasady polskiej w Moskwie, a także duże osobiste zaangażowanie Henryka Raabego w sprawę repatriacji spowodowało usunięcie trudności w zakresie opcji. Ostatecznie uzgodniono, że osoby bez dokumentów stwierdzających ich obywatelstwo polskie do 17 września 1939 r. dopuszczono do opcji, a ponadto znacznie uproszczono jej procedurę²⁴.

Przedłużające się pertraktacje nad uzgodnieniem procedury opcji spowodowały, że terminy opcji i repatriacji przewidziane w umowie z 6 lipca 1945 r. stały się nierealne. Rozmowy w sprawie zmiany terminów najpierw prowadził w Ludowym Komisariacie Spraw Zagranicznych ZSSR ambasador Raabe, a następnie zostały podjęte negocjacje polsko–sowieckie, w których obok Raabego uczestniczył także pełnomocnik generalny TRzJN do spraw repatriacji, wiceminister administracji publicznej Władysław Wolski²⁵. W dniu 11 listopada 1945 r. Raabe i Wyszyński podpisali protokół dodatkowy do umowy z 6 lipca 1945 r. w sprawie „przedłużenia terminu zmiany obywatelstwa niektórych kategorii obywateli” Polski i Związku Sowieckiego. Na podstawie protokołu przedłużono termin przyjmowania podań w sprawie zmiany obywatelstwa do 1 stycznia 1946 r. Natomiast termin przesiedlenia przedłużono do 15 czerwca 1946 r.²⁶ TRzJN analogiczne protokoły zawarł z władzami sowieckimi

²² Pismo MSZ TRzJN do ambasadora polskiego w Moskwie, 16 X 1945, AMSZ, op. cit.

²³ Nota TRzJN do ambasady ZSSR w Warszawie, AMSZ, z. 6, t. 461, k. 60.

²⁴ Sprawozdanie delegacji polskiej w Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji, I XII 1945, AMSZ, z. 6, t. 461, k. 96–100.

²⁵ Ibidem; Pismo MSZ TRzJN do ambasadora polskiego w Moskwie, 16 X 1945, AMSZ, op. cit.

²⁶ DMHSPR, t. VIII, s. 341.

Białorusi — 25 listopada 1945 r., Litwy — 10 grudnia 1945 r. i Ukrainy — 14 grudnia 1945 r. Terminy przewidziane w umowach podpisywanych we wrześniu 1944 r. między PKWN a rządami republik sowieckich zostały na podstawie protokołów uzupełniających przedłużone do 15 stycznia 1946 r. — termin rejestracji i do 15 czerwca 1946 r. — termin przesiedlenia ludności²⁷.

Oprócz kwestii przedłużenia terminów opcji i repatriacji pozostawało wiele nierozstrzygniętych problemów dotyczących powrotu do kraju Polaków przebywających w ZSSR. Większość z nich została zawarta w instrukcji MSZ przesłanej ambasadorowi polskiemu w Moskwie 17 października 1945 r. W drugiej połowie października oraz w listopadzie i grudniu 1945 r. H. Raabe starał się wykonać postawione przed nim zadania. Przeprowadził on rozmowy z przedstawicielami władz ZSSR, w tym z szefem dyplomacji sowieckiej, na tematy zawarte w instrukcji z 17 października. Rozmowy były często poprzedzone notami kierowanymi przez ambasadę polską do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych. Raabe poruszał także kwestie nie objęte instrukcją, między innymi repatriacją dzieci polskich. Powrót jak największej liczby dzieci polskich do kraju w jak najkrótszym czasie ambasador uważał za sprawę priorytetową, wykazując w tym przypadku szczególne, osobiste zaangażowanie²⁸. Kolejną taką kwestią były starania TRzJN, czynione za pośrednictwem ambasadora polskiego w Moskwie, o zwolnienie i powrót do kraju internowanych w Kałudze żołnierzy wileńskiej AK. Podczas rozmowy w dniu 21 listopada 1945 r. Mołotow poinformował Raabego o pozytywnej decyzji rządu sowieckiego w tej sprawie²⁹.

31 grudnia 1945 r. nastąpiło zakończenie opcji. Według spisu sporządzonego przez Polsko-Sowiecką Komisję Mieszaną do spraw Repatriacji miało powrócić do Polski na mocy umowy 6 lipca 1945 r. 273 tys. osób. Natomiast w końcu 1945 r. ustalono ostatecznie spis obejmujący 248 tys. osób. Dostępne dokumenty nie pozwalają na odpowiedź na pytanie, skąd wzięła się ta różnica. Kolejność repatriacji została określona w protokole uzupełniającym z 11 listopada 1945 r. Najpierw wyjeżdżać miały rodziny wojskowych, a następnie kolejno: chłopci, specjaliści i robotnicy wykwalifikowani. Uzgodniono ponadto, że najpierw repatriować będą Polacy i Żydzi ze wschodnich i północnych terenów Związku Sowieckiego, ze względu na istniejące tam ciężkie warunki do życia, a następnie z części europejskiej i dalej z sowieckich azjatyckich republik południowo-wschodnich³⁰.

Formalne zakończenie opcji nie oznaczało, że wszystkie osoby podlegające umowie z 6 lipca 1945 r. i pragnące wyjechać do Polski zostały zarejestrowane przez instytucje zajmujące się opcją. Delegacja polska w Komisji Mieszanej na początku stycznia 1946 r. rozporządzała danymi mówiącymi o tym, że podania wielu osób (brak danych liczbowych) uprawnionych do skorzystania z opcji nie zostały przyjęte lub załatwione odmownie. Ponadto część uprawnionych nie złożyła z różnych względów podań o zwolnienie z obywatelstwa. Najczęstszą przyczyną był w tym przypadku brak informacji o możliwości skorzystania z umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r., zwłaszcza przez te grupy Polaków, którzy przebywali w miejscach oddalonych od centrów miejskich³¹.

Strona polska jeszcze przed zakończeniem opcji rozpoczęła działania na rzecz przyspieszenia repatriacji. TRzJN był zainteresowany, głównie ze względów propagandowych, powrotem do kraju jeszcze w 1945 r. chociażby symbolicznej liczbą Polaków z ZSSR. 21

²⁷ Teksty protokołów, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 172, 176, 182.

²⁸ Sprawozdanie ambasadora polskiego w Moskwie H. Raabego, 30 IX 1945, AMSZ op. cit.; PSB, t. 29, s. 555.

²⁹ Sprawozdanie H. Raabego z rozmowy z W. M. Mołotowem, 6 XII 1945, AMSZ, z. 6, t. 447, k. 9–12.

³⁰ K. Kersten, op. cit., s. 226.

³¹ Sprawozdanie H. Raabego z rozmowy z W. M. Mołotowem, 6 XII 1945, AMSZ, op. cit.

listopada 1945 r. ambasador Raabe, działając na polecenie wiceministra spraw zagranicznych Modzelewskiego, zwrócił się do Mołotowa z prośbą o uruchomienie 2–3 transportów z repatriantami. Do końca 1945 r. powróciło do Polski w ramach realizacji polsko–sowieckiej umowy repatriacyjnej jedynie 22 tys. osób³².

Masowa repatriacja ludności polskiej z terytorium Związku Sowieckiego rozpoczęła się w lutym 1946 r. Przyspieszenie nastąpiło po interwencjach ambasadora Raabego u Mołotowa w listopadzie 1945 r. i styczniu 1946 r. Ponadto 16 stycznia 1946 r. ambasada polska w Moskwie złożyła w Ludowym Komisariacie Spraw Zagranicznych ZSSR memorandum, zawierające prośbę TRzJN o przyspieszenie przesiedlenia ludności polskiej z terenu Ukrainy, Białorusi i Litwy. Strona polska postulowała zorganizowanie w okresie lutego, marca i pierwszej połowy kwietnia 1946 r. ewakuacji nie mniej niż 600 tys. osób z Ukrainy, Białorusi i Litwy w ramach realizacji umów z września 1944 r. oraz 120 tys. osób z pozostałych terenów Związku Sowieckiego objętych umową z 6 lipca 1945 r. — w okresie od stycznia do końca kwietnia 1946 r.³³

Interwencje strony polskiej, nie tylko wykonywane, ale często inicjowane przez ambasadora Raabego, przyniosły w przypadku repatriacji pewne pozytywne skutki, podobnie jak miało to miejsce podczas działań na rzecz objęcia opcją jak najszerzej rzeszy ludności polskiej przebywającej na terytorium ZSSR. W okresie styczeń — kwiecień 1946 r. repatriowało do Polski, na podstawie umowy z 6 lipca 1945 r., 126 959 osób. Wolniej natomiast przebiegał proces powrotu Polaków z Ukrainy, Białorusi i Litwy. W ciągu pierwszych czterech miesięcy 1946 r. powróciło do kraju tylko 347 867 osób³⁴.

Repatriacja podstawowej masy wychodźstwa polskiego z ZSSR w ramach umowy z 6 lipca 1945 r. została oficjalnie zakończona w sierpniu 1946 r. W okresie do 31 sierpnia 1946 r. powróciło do kraju 248 198 osób³⁵. Wraz z ogólną falą repatriacyjną wyjechało ze Związku Sowieckiego do Polski 5 218 osieroconych dzieci, w tym 5 079 dzieci z 59 domów dziecka oraz 139 dzieci z ewakuacyjnego domu dziecka w Zagorsku³⁶. W drugiej połowie 1946 r. zakończył się także proces ewakuacji podstawowej masy ludności polskiej i żydowskiej, objętej umowami zawartymi między PKWN a władzami sowieckimi Ukrainy, Białorusi i Litwy we wrześniu 1944 r. Do 31 października 1946 r. powróciło do Polski 1 231 509 osób, w tym 784 947 osób z Ukrainy, 269 946 osób z Białorusi oraz 176 619 z Litwy³⁷.

Problem powrotu Polaków ze Związku Sowieckiego był znacznie szerszy aniżeli tylko repatriacja osób objętych umową z 6 lipca 1945 r. i porozumieniami z września 1944 r. Na terenie ZSSR, po zakończeniu wojny przebywały między innymi osoby aresztowane w okresie wojny przez sowieckie władze bezpieczeństwa zarówno na terytorium państwa sowieckiego, jak i na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej anektowanych przez ZSSR po 17 września 1939 r., a także na ziemiach polskich na zachód od Bugu (aresztowania osób tej ostatniej grupy następowały na podstawie tragicznego w skutkach dla strony polskiej porozumienia (art. VII) z dnia 26 lipca 1944 r. zawartego między PKWN i rządem sowieckim, które praktycznie

³² Ibidem.

³³ Ibidem; Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko–radzieckich, t. IX, Warszawa 1974 (DMHSPR, t. IX), s. 9.

³⁴ Sprawozdanie przewodniczącego delegacji polskiej w Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji H. Wolpego, 23 VIII 1946, Archiwum Akt Nowych (AAN), Generalny Pełnomocnik Rządu RP do spraw repatriacji, t. 505, s. 1–25; Rocznik Statystyczny GUS 1947, Warszawa 1947, s. 29.

³⁵ Raport H. Wolpego dla wiceministra spraw zagranicznych Z. Modzelewskiego, 10 VIII 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 104–107; Rocznik Statystyczny GUS 1947, op. cit., s. 29; K. Kersten, op. cit., s. 229.

³⁶ Sprawozdanie H. Wolpego dla W. Wołskiego, 23 VIII 1946, AAN, Generalny Pełnomocnik Rządu RP do spraw repatriacji, t. 505, k. 17–18.

³⁷ Sprawozdanie Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw repatriacji z Litwy, 26 VII 1946, AMSZ, z. 6, t. 462, k. 182; Rocznik Statystyczny GUS 1947, op. cit., s. 29.

oddawało władzę na obszarze Polski w okresie działań wojennych w ręce wodza naczelnego wojsk sowieckich).

Działania w sprawie rozwiązania problemu osób aresztowanych przez władze sowieckie ambasador Raabe podejmował od pierwszych dni swojego urzędowania w Moskwie. Ambasada i delegacja polska w Polsko–Sowieckiej Komisji Mieszanej do spraw Repatriacji gromadziły dokumentację dotyczącą tej sprawy. Jednakże do połowy 1946 r., pomimo wysiłków czynionych przez TRzJN i jego przedstawicielstwa w Moskwie problem powrotu do Polski tych grup osób został rozwiązany tylko częściowo. W grudniu 1945 r. zostali zwolnieni z obozu w Kałudze internowani tam żołnierze wileńskiej AK³⁸. W dniu 21 lutego 1946 r. zostało zwolnionych z więzień 12 289 Polaków spośród aresztowanych w latach 1944–1945³⁹.

Wiosną 1946 r. strona polska zainicjowała kolejną akcję dyplomatyczną mającą na celu uzyskanie zgody władz sowieckich na zwolnienie z miejsc odosobnienia i powrót do kraju osób narodowości polskiej. Pertraktacje w tej sprawie prowadził najpierw ambasador Raabe, a następnie, po jego odwołaniu, chargé d'affaires H. Wolpe⁴⁰. Nie przyniosły one żadnych rozstrzygnięć. Wprawdzie strona sowiecka w październiku 1946 r. udzieliła ustnego zapewnienia o swojej zgodzie na zwolnienie Polaków z więzień i obozów oraz na ich wyjazd do kraju, jednakże proces zwalniania odbywał się w bardzo wolnym tempie i nie zadawała strony polskiej⁴¹.

Oficjalne zakończenie repatriacji ludności polskiej ze Związku Sowieckiego w połowie 1946 r. nie rozwiązało problemu powrotu do kraju wszystkich przebywających tam Polaków, którzy pragnęli repatriować. W listopadzie 1946 r. strona polska rozporządzała materiałami, według których w tym czasie na terenie Związku Sowieckiego znajdowało się około 60 000 Polaków, którzy powinni wyjechać do kraju. Z tej liczby 550 000 osób było na wolności, natomiast 50 000 w miejscach odosobnienia. Pierwsza grupa obejmowała Polaków zamieszkałych na Ukrainie, Białorusi i Litwie, którzy nie skorzystali we właściwym terminie z umów z dnia 9 i 22 września 1944 r. oraz osoby narodowości polskiej i żydowskiej przebywającej w pozostałych obwodach ZSSR, które nie skorzystały z prawa opcji na podstawie umowy z 6 lipca 1945 r. Z powodu wygaśnięcia terminów przewidzianych umowami, do Polski nie wróciło 70 000 osób z Ukrainy, 300 000 z Białorusi, 165 000 osób z Litwy (bez terytorium dawnej tzw. Litwy Kowieńskiej) oraz 13 000 z pozostałych terenów ZSSR. Grupa druga obejmowała: 1) Polaków zatrzymanych w czasie działań wojennych na terenie Polski i znajdujących się w obozach dla internowanych (nieskazanych) — około 5 000 osób; 2) Polaków aresztowanych, na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej anektowanych przez ZSSR po 17 września 1939 r., w drugiej połowie 1944 r. i pierwszej połowie 1945 r. umieszczonych w obozach dla internowanych (nieskazanych) — około 15 000 osób; 3) Polaków aresztowanych i skazanych przez sądy sowieckie w latach 1942–1944 po zlikwidowaniu Delegatury ambasady polskiej w Kujbyszewie — około 3 000 osób; 4) Polaków, żołnierzy AK z terenów wschodnich Rzeczypospolitej, skazanych przez sądy sowieckie za tzw. działalność przeciwko armii sowieckiej — około 12 000 osób; 5) Górników ze Śląska Opolskiego, obywateli niemieckich, narodowości polskiej, wywiezionych do ZSSR w lutym i marcu 1945 r. — 15 000 osób; 6) Polaków skierowanych z niemieckich obozów pracy w głąb ZSSR — brak

³⁸ Sprawozdanie H. Raabego z rozmowy z M. W. Mołotowem, 6 XII 1945, AMSZ, op. cit.; Pismo Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw repatriacji do ambasady polskiej w Moskwie, 16 III 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 40.

³⁹ Nota W. M. Mołotowa do ambasady polskiej w Moskwie, 3 III 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 78.

⁴⁰ Sprawozdanie H. Raabego dla MSZ TRzJN, 27 III 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 74–77; Nota ambasady polskiej w Moskwie złożona w MSZ ZSSR, 17 V 1946, AMSZ, z. 6, t. 541, k. 6.

⁴¹ Raport H. Wolpego dla MSZ TRzJN, 31 X 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 121–125; Raport H. Wolpego dla MSZ TRzJN, 12 XI 1946, AMSZ, z. 6, t. 487, k. 166–169; Raport H. Wolpego dla MSZ TRzJN, 16 XI 1946, AMSZ, z. 6, t. 487, k. 172–173.

danych liczbowych; 7) Grupę Mazurów, Kaszubów, Ślązaków i Warmiaków internowanych jako Niemców (jeńcy wojenni, osoby cywilne) — brak danych liczbowych. Trzecią, oddzielną grupę nie podlegającą pod żadną z umów repatriacyjnych, stanowili Polacy z terenu tzw. Litwy Kowieńskiej i Łotwy, do 1939 r. obywatele litewscy i łotewscy — około 60 000 oraz 15 000 Tatarów polskich związanych z kulturą polską⁴².

Zakończenie repatriacji Polaków na mocy umów przesiedleniowych z września 1944 r. i umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r. zbiegło się w czasie z odwołaniem ze stanowiska ambasadora Polski w Moskwie H. Raabego. Trudno jednoznacznie powiedzieć, co było przyczyną przerwania tej misji dyplomatycznej w dniu 30 września 1946 r.⁴³ Wydaje się, że było to spowodowane po pierwsze niechętnym stosunkiem władz sowieckich do osoby ambasadora polskiego, a po drugie konfliktem między szefem ambasady, a jego zastępcą, radcą W. Matwinem.

Nominacja H. Raabego na stanowisko ambasadora polskiego w Moskwie prawdopodobnie od początku budziła zastrzeżenia władz sowieckich, w tym Józefa Stalina⁴⁴. Nieprzychylny stosunek do jego osoby pogłębiła aktywność ambasadora zwłaszcza w sprawach dotyczących repatriacji Polaków. Zastępca sowieckiego komisarza spraw zagranicznych miał rzekomo porównywać działalność Raabego do poczynań ambasadora polskiego w Moskwie w latach 1941–1942 Stanisława Kota, uważanego przez władze sowieckie za dyplomata wrogo nastawionego do ZSSR. Raabe zaprzeczał jednak, jakoby kiedykolwiek Wyszyński dokonał takiego porównania⁴⁵. Natomiast nie ulega wątpliwości, że gorliwe wypełnianie przez Raabego obowiązków ambasadora w interesie Polski musiało wywoływać niezadowolenie władz sowieckich.

Mianowanie Raabego, członka PPS, ambasadorem w Moskwie budziło zapewne niezadowolenie, przynajmniej części osób z kierownictwa PPR. Od chwili przybycia do Moskwy nowego szefa polskiej placówki dyplomatycznej dochodziło do sytuacji konfliktowych między nim a I sekretarzem, później mianowanym radcą ambasady, Matwinem. Ten ostatni, członek PPR, najwyraźniej rościł sobie pretensje do sprawowania roli „kontrolera” ambasadora⁴⁶. Nie udało się ustalić, czy Matwin czynił to z własnej inicjatywy, czy też taka rola została mu wyznaczona przez kierownictwo partii komunistycznej. Jak wynika z oficjalnych raportów Raabego, kierowanych do MSZ w Warszawie, listów jego do przewodniczącego PPS Osóbki-Morawskiego i wiceministra spraw zagranicznych Modzelewskiego, Matwin antagonizował stosunki w ambasadzie, wykorzystując do tego celu nawet obywateli sowieckich. Ponadto próbował wpływać na ambasadora, aby ten zrezygnował z interwencji u władz sowieckich w sprawach repatriacji Polaków, zwłaszcza w sprawie więzionych ZSSR żołnierzy AK. Matwin słał także donosy do MSZ i kierownictwa PPR na swojego szefa⁴⁷.

Nielojalnie wobec Raabego postąpiło kierownictwo polskiego MSZ. W wyniku donosów Matwina TRzJN zaczął w wielu sprawach pomijać swojego przedstawiciela w Moskwie, kontaktując się z rządem sowieckim za pośrednictwem jego ambasadora w Warszawie Wiktora Z. Lebidiewa. W styczniu 1946 r. podczas wizyty Raabego w kraju został on wezwany

⁴² Materiały dotyczące przebiegu repatriacji z ZSSR, listopad 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 150–153; Nota ambasady polskiej w Moskwie do MSZ ZSSR, 17 V 1946, AMSZ, z. 6, t. 541, k. 6; Pismo J. Bermana do dyrektora Departamentu Politycznego MSZ J. Olszewskiego, 22 III 1946, AMSZ, z. 6, t. 541, k. 1; Pismo dyrektora Biura Prezydyjnego KRN B. Waławskiego do MSZ TRzJN, 23 IV 1946, AMSZ, z. 6, t. 541, k. 5; Memorandum TRzJN złożone w MSZ ZSSR, 28 XI 1946, AMSZ, z. 6, t. 505, k. 146–149; Raport H. Wolpego dla MSZ TRzJN, 2 XII 1946, AMSZ, z. 6, t. 502, k. 143–145.

⁴³ PSB, t. 29, s. 534.

⁴⁴ DPEOM, s. 216; Henryk Raabe (korespondencja z E. Osóbka-Morawskim i CKW PPS, zapiski E. Osóbki-Morawskiego dotyczące H. Raabego), APEOM.

⁴⁵ List H. Raabego do Z. Modzelewskiego, 18 I 1946, AAN, PZPR, Kancelaria prezydenta KRN, sygn. II/25, k. 1–4.

⁴⁶ Ibidem; Sprawozdanie H. Raabego dla MSZ TRzJN, 27 III 1946, AMSZ, op. cit.

⁴⁷ Ibidem.

przez Jakuba Bermiana, członka Biura Politycznego KC PPR i podsekretarza stanu w Urzędzie Rady Ministrów, który w obecności premiera Osóbki–Morawskiego, przedstawił ambasadorowi szereg zarzutów świadczących o nieufności władz sowieckich wobec polskiego dyplomaty. Obwiniony zaprzeczał stawianym mu zarzutom, twierdząc, że są to jedynie pomówienia autorstwa Matwina⁴⁸. Od tego momentu rozpoczęły się naciski kierownictwa PPR na PPS i jej przewodniczącego zmierzające do odwołania Raabego z Moskwy. Osóbka–Morawski, pomimo, że ocenił Raabe, jako człowieka uczciwego, pracowitego i godnie reprezentującego interesy Polski za granicą, był zmuszony wyrazić zgodę na odwołanie go ze stanowiska ambasadora⁴⁹.

Nie ulega wątpliwości, że ocenę osoby Henryka Raabego, jako ambasadora polskiego w Moskwie, daną przez premiera TRZJN należy uznać za trafną. Z powierzonej mu funkcji ambasadora Raabe w wywiązywał się sumiennie. Nie tylko realizował wszystkie przekazywane przez MSZ instrukcje, ale inicjował wiele akcji dyplomatycznych w interesie swojego kraju i jego obywateli. Jego znaczący udział w realizacji umowy repatriacyjnej z 6 lipca 1945 r. i w działaniach zmierzających do powrotu do kraju Polaków znajdujących się w ZSSR, a nie objętych żadnym porozumieniem, nie może być kwestionowany. Fakt, że wiele spraw podejmowanych przez Raabego jako ambasadora nie zostało rozstrzygniętych na korzyść Polski nie było przez niego zawinione. Należy pamiętać, że pełnił on w Moskwie funkcję ambasadora państwa zależnego od Związku Sowieckiego.

Henryk Bartoszewicz

РОЛЬ ПОСЛА ХЕНРИКА РААБЕ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПОЛЬСКО–СОВЕТСКОГО ДОГОВОРА О РЕПАТРИАЦИИ

Резюме

Польско–советский договор о репатриации, подписан 6 июля 1945 года, решал лишь часть проблем, связанных с репатриацией польского населения с территории Советского Союза. Договор предусматривал переселение всех поляков, проживавших в СССР, которых не охватывали соглашения об обмене населением, заключенные между Польским комитетом национального освобождения и правительствами советских республик — Украины, Белоруссии и Литвы. Однако, на деле этого не произошло. Договор не охватил, между другими, поляков, проживавших в Латвии, Эстонии и Бессарабии. Кроме того, договор содержал ряд неточных формулировок, например, касающихся опций, что в значительной степени осложняло его выполнение.

Почти две недели после подписания договора послом Польши в Москве был назначен профессор Хенрик Вацлав Раабе, деятель Польской социалистической партии (ПСП). 30 августа 1945 года посол приступил к выполнению своих обязанностей в столице СССР. Перед ним встала сверхтрудная задача — активно участвовать в действиях, связанных с переселением поляков с территории Советского Союза. Он сам считал реализацию договора от 6 июля 1945 года первостепенной задачей.

В нынешней статье автор предпринял попытку указать деятельность польского посла в Москве, намеренную на выполнение важнейшей задачи, предстоящей перед ним — переселения как можно большего числа поляков, проживавших на территории Советского Союза, в Польшу. Автор старается указать, с каким увлечением и отдачей Х. Раабе выполнял доверенную ему задачу, какие трудности со стороны советского правительства и государственной администрации, а также некоторых польских коммунистических политиков, ему пришлось преодолевать. В исследованиях по данному вопросу автор пользовался архивальными материалами, хранящимися в Архиве Министерства внешних дел в Варшаве (м. др., дипломатические отчеты Х. Раабе, отчеты Польско–

⁴⁸ List H. Raabego do Z. Modzelewskiego, 18 I 1946, AAN, op. cit.

⁴⁹ Henryk Raabe (korespondencja z E. Osóbka–Morawskim i CKW PPS, zapiski E. Osóbki–Morawskiego dotyczące H. Raabego), APEOM.

советской смешанной комиссии по реализации договора от 6 июля 1945 года), в Архиве новых документов (м. др., переписка Посольства Польши в Москве с Государственным управлением по делам репатриации, письмо Х. Раабе заместителю министра внешних дел, Зигмунту Модзелевскому) и в Частном архиве Эдварда Осубки–Моравского, премьер–министра Временного правительства национального единства (ВПНЕ) (переписка Х. Раабе с Э. Осубка–Моравским и с Центральным исполнительным комитетом ПСП за годы 1945–1946, копии протоколов заседаний Совета Министров ВПНЕ).

Посол Х. Раабе добросовестно выполнял доверенные ему задачи. Он не только точно следовал всем инструкциям Министерства внешних дел, но также был инициатором многих политических мероприятий в пользу своей страны и ее жителей. Не подлежит сомнению весомое участие Х. Раабе в осуществлении договора о репатриации от 6 июля 1945 года и в действиях, направленных на переселение на родину тех поляков, проживавших на территории Советского Союза, которые не были охвачены никакими межправительственными соглашениями. Хотя многие предпринимаемые им дела не были решены в пользу Польши, то в этом нет его вины. Следует помнить, что Х. Раабе был в Москве послом государства, подчиненного Советскому Союзу.

Перевела Анна Кендзиорэк

Henryk Bartoszewicz

THE ROLE OF AMBASSADOR HENRYK RAABE IN THE REALISATION OF THE POLISH–SOVIET REPATRIATION AGREEMENT

Summary

The Polish–Soviet agreement signed on 6 July 1945 solved only some of the problems connected with the repatriation of the Polish population living in the Soviet Union.

Originally, it was to include all Poles who were unable to profit from the population exchange conventions signed by the Polish Committee for National Liberation and the governments of the Soviet republics of the Ukraine, Byelorussia and Lithuania. In practice, however, this was not the case. The agreement did not pertain i.a. to Poles in Latvia, Estonia and Bessarabia. Moreover, the text contained a number of imprecise formulations e.g. concerning options, which to a large degree complicated its realisation.

Professor Henryk Raabe, a high–ranking member of the Polish Socialist Party, was nominated the ambassador of Poland to Moscow barely a fortnight after the signing of the document. When on 30 August 1945 he became the head of the Polish legation in the Soviet capital, he faced the extremely difficult task of active participation in work connected with the repatriation of Poles. In doing so, he recognised the realisation of the agreement of 6 July 1945 to be of top priority.

This article presents the work accomplished by the Polish ambassador in Moscow whose prime aim was to resettle the largest possible number of Poles from Soviet territory. The author depicts the degree of H. Raabe's involvement in carrying out the entrusted task and the difficulties created by the Soviet authorities as well as certain Polish communist politicians. Research into this topic is based on material found in the Archive of the Ministry of Foreign Affairs in Warsaw (including the diplomatic reports of H. Raabe and reports of the Polish–Soviet Mixed Commission dealing with the implementation of the agreement of 6 July 1945), the Archive of New Acts (i.a. the correspondence of the Polish Embassy in Moscow with the State Repatriation Office, a letter from H. Raabe to Zygmunt Modzelewski, Vice–Minister of Foreign Affairs) and the private archive of Edward Osóbka–Morawski (the correspondence of H. Raabe with E. Osóbka–Morawski, Prime Minister of the Temporary Government of National Unity and the Central Executive Committee of the Polish Socialist Party from the years 1945–1946, and copies of protocols from sessions held by the Council of Ministers of the Temporary Government of National Unity).

H. Raabe held the post of ambassador conscientiously. Not only did he put into practice all the instructions received from the Ministry of Foreign Affairs but he also initiated numerous diplomatic campaigns in the interest of his country and its citizens. His significant participation in the implementation of the repatriation agreement of 6 July 1945 and in undertakings intent on the departure from the Soviet Union of Poles not mentioned in any of the agreements, remains unquestioned. He cannot be blamed for the fact that many of the issues were not resolved in Poland's favour. One must keep in mind that his was the function of a diplomat from a state dependent upon the Soviet Union.

Translated by Aleksandra Rodzińska–Chojnowska